

УДК 373.5.016:821.161.2.09

Привалова С. П.

СУЧАСНИЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

У статті окреслено особливості проведення сучасного літературознавчого аналізу художніх творів, зокрема наголошено на дослідженні мовно-виражальних особливостей художнього тексту.

Ключові слова: літературознавчий аналіз художніх творів, мова художнього твору, методи аналізу мови художнього твору.

Постановка проблеми. Визначення специфіки літературознавчого аналізу твору зумовлює ґрунтовне дослідження художнього тексту, всебічну й об'єктивну оцінку розвитку естетичної свідомості, літературного процесу, стильового й жанрового багатства національної словесності. Літературознавчий аналіз художнього твору сприяє всебічному розвитку особистості, вихованню національно свідомої, духовно багатой, зорієнтованої на творчу діяльність особистості, здатної до саморозкриття і самореалізації.

Аналіз останніх досліджень. Проблема ґрунтового літературознавчого аналізу художніх творів завжди була об'єктом уваги вчених О. Бандури, О. Богданової, Т. Бугайко, Н. Волошиної, А. Градовського, С. Жили, М. Кудряшова, В. Неділька, А. Лісовського, Л. Овдійчук, Є. Пасічника, В. Пахаренка, С. Пультера, А. Ситченка, Б. Степанишина, Г. Токмань, В. Шуляра та ін.). Дослідники наголошували на вивченні художнього твору у єдності змісту і форми, на доцільності визначення особливостей художньої мови, що є невід'ємною складовою літературознавчого аналізу.

Мета статті. Дослідити специфіку проведення літературознавчого аналізу художнього тексту з урахуванням особливостей художньої мови твору на уроках української літератури в старших класах загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу статті. Проведення літературознавчого аналізу художнього твору є актуальною проблемою у системній шкільній літературній освіті. Аналіз художніх текстів на уроках української літератури в старших класах повинен мати відповідну літературознавчу спрямованість. Під час такого аналізу визначаються: виникнення творчого задуму щодо написання твору, час написання твору, жанрова специфіка тема, ідея, сюжет, композиція, образна система, образотворчі засоби (епітети, метафори, порівняння, персоніфікація тощо). На сучасному уроці української літератури в старших класах ґрунтовний літературознавчий аналіз художнього твору передбачає й аналіз його мови. Можливим шляхом аналізу художнього твору, що застосовується в практиці роботи старшої школи, є мовно-стилістичний, завданням якого є "виявити індивідуальні особливості мови дійових осіб з метою складання характеристики; встановити лексико-стилістичні особливості мови письменника, внесок його в розвиток літературної мови" [3, с. 59].

Словесник під час роботи над художнім твором у старших класах школи акцентує увагу учнів не тільки на тому, які причини зумовили його написання митцем, яке комунікативне завдання ставив перед собою автор, а й які мовні засоби використані ним у тексті, яким є мотив їх відбору. Вчитель також наголошує на тому, чому певний твір має декілька тлумачень, які пояснення потрібні для адекватного розуміння художнього тексту, які слова, звороти, мовні форми і категорії, тропи не характерні для повсякденного мовлення, які з них є специфічними для творів певного письменника.

Учені зазначали, що для того, щоб школяр осягнув глибину твору мистецтва, необхідно, щоб він "заглибився" у світ образів та ідей, у художню мову. На думку Р. Брандесова, справжній художній твір – завжди є творчим відкриттям і може бути сприйнятий такими шляхами мислення, які і ведуть до відкриття [1, с. 8].

На уроках української літератури в старшій школі для текстуального вивчення пропонуються різні за жанровою специфікою художні твори. Визначальне місце в старших класах відводиться епічним творам. Мову епічного твору доцільно досліджувати протягом усіх уроків вивчення творчості письменника, проте на кожне заняття варто підбирати такі завдання щодо вивчення мовної специфіки, які б відповідали поставленій меті і допомогли б кращому сприйманню та засвоєнню учнями певної монографічної теми.

У шкільній практиці відомі різні види вправ стосовно вивчення мови епічного твору. Учні добирають синоніми до виділених слів, заповнюють "білі" місця в передрукованому тексті, де пропущено прикметники, дієслова тощо, знаходять перифраз, перечитують у класі окремі епізоди. Крім того, учитель застосовує близьке до тексту художнє переповідання, коментоване читання, живі, невимушені розмови, під час яких словесник тактовно спрямовує естетичні уподобання школярів, прищеплює їм розуміння істинно прекрасного. Ці та інші види робіт проводяться на уроках української літератури в старших класах, присвячених вивченню індивідуальної творчої манери письменника.

Найголовніше завдання при цьому – дати учням емоційно відчутти красу художнього слова, збудити в них радість естетичного сприймання художнього твору як витвору мистецтва.

Формування вмінь у старшокласників аналізувати мову художніх творів залежить від теоретичних знань, здобутих ними на уроках української мови і літератури. Учитель, формуючи вміння учнів, систему наукових знань пов'язує з особистим досвідом школярів. Взаємозв'язок знань і умінь під час начального процесу сприяє розвитку літературно-творчих і мистецьких інтересів, нахилів, здібностей, посилює інтерес до глибокого осмисленого аналітичного читання, до літератури як мистецтва слова, особливостей вивчення індивідуального стилю письменника.

Аналіз мови художнього твору на уроках української літератури в старших класах школи дає змогу з'ясувати, як усі підсистеми служать для вираження авторського задуму, для з'ясування мовленнєвої діяльності митця слова, як автор умотивовує вибір кожної мовної одиниці.

Вивчення мови художнього твору в старшій школі передбачає аналіз усіх засобів, способів і словесних форм, що беруть участь у створенні образності і в художньому відображенні дійсності. Старшокласники повинні наочно побачити, як форма твору впливає на розкриття його ідейного змісту, який вплив на форму художнього тексту має зміст.

На уроках літератури мова художнього твору нерідко розглядається лише пристосовано до мовної характеристики певного персонажа (наприклад, мова Марусі Кайдашихи, Омелька Кайдаша, Мотрі, Карпа, Лавріна, Мелашки у повісті "Кайдашева сім'я" І. Нечуя-Левицького). Основна мовна канва – мова автора – залишається "поза кадром", як і безліч найцікавіших деталей, що непомітно розкривають основну тему, взаємодію мовних одиниць найрізноманітніших рівнів (фонетики, лексики, морфології, синтаксису, словотворення). Основні мовні засоби художнього твору залишаються непоміченими, навіть непотрібними у контексті, а учні не розуміють їх значення і не відчують справжню силу авторського слова.

Причина такого схематичного аналізу мови художніх творів у тому, що іноді на уроках української літератури в старших класах робота над мовою художнього тексту здійснюється негрунтовно, тобто основна увага акцентується на художніх прийомах, використаних митцем.

Завдання шкільного аналізу мови художнього твору – основну увагу старшокласників зосередити на вивченні мови і художніх особливостей літературних творів, навчити учнів визначати компоненти аналізу художньої особливості мови, поєднувати компоненти лінгвістичного і літературознавчого аналізів, зважаючи, що перший є основою для другого, розрізняти теоретико-літературні поняття "мова художньої літератури" та "літературна мова". Шкільний аналіз художньої мови в залежить від ряду чинників, а саме: від вікових та пізнавальних особливостей учнів, рівня їх літературної освіти, від рівня фахової підготовки вчителя, від його стилю роботи, смаку, уподобань, від бюджету часу, що є у розпорядженні словесника.

Шкільний мовний аналіз художнього тексту може бути повним (комплексним) і неповним (вибірковим, фрагментарним). У сучасній методичній науці існують різні погляди дослідників щодо проблеми визначення видів аналізу художньої мови твору. Наприклад, А. Фетисова визначає такі види мовного аналізу, як: повний і неповний (вибірковий); Н. Пасік – комплексний і фрагментарний; Г. Студнева – повний і неповний (частковий); І. Петрова, В. Салаяев – лінгвістичний коментар, лінгвостилістичне тлумачення (частковий аналіз), лінгвопоетичне тлумачення (комплексний аналіз); О. Дуденко, І. Коломієць – лінгвістичний коментар, лінгвостилістичне тлумачення (частковий аналіз), лінгвостилістичне тлумачення (комплексний аналіз); М. Крупа – повний, частковий і вибірковий та ін.

Повний мовний аналіз художнього твору передбачає всебічну характеристику всіх його особливостей: фонетичних, морфологічних, лексичних, синтаксичних чи стилістичних, причому пропорції між складовими мови чітко визначити не можна. Найчастіше такий вид аналізу художньої мови твору практикують у вищій та старшій школі. Комплексний мовний (лінгвістичний) аналіз тексту потребує чимало часу, тому такий вид аналізу здебільшого застосовують під час вивчення літературних творів малих форм – віршів, байок, казок, новел тощо. Повний аналіз художньої мови не практикують під час вивчення творів великих та середніх форм (романів, повістей, поем та ін.). Мовний аналіз таких текстів можна здійснювати двома способами: 1-й – виокремити певну частину великого за обсягом твору і провести її повний лінгвістичний аналіз; 2-й – проаналізувати одну-дві мовні особливості, найбільш цікаві, які сприяють розкриттю авторської ідеї. Аналіз художньої мови твору, проведений таким способом, є неповним або вибірковим (фрагментарним). Вибірковий аналіз практикується в тому випадку, якщо аналізується тільки одна (наприклад, лексичний склад) або дві-три мовні особливості (наприклад, фонетичні та морфологічні), при цьому немає потреби суворо притримуватися певного порядку характеристики мови художнього тексту. Неповний аналіз художньої мови доцільно здійснювати і тоді, коли у творі наявна певна, спеціально підкреслена автором, мовна особливість, наприклад, лексична (авторські неологізми) та ін.

Є чимало методів дослідження особливостей художньої мови твору. Найважливіші методи її вивчення в сучасній школі – це спостереження, експеримент, статистичний, моделювання.

Спостереження – це такий метод наукового пізнання, який здійснюється без втручання учня-спостерігача в об'єкт (мову художнього твору). Цей метод передбачає цілеспрямоване і чітко сплановане вилучення із об'єкта необхідних фактів і ознак (мовних особливостей художнього тексту). Спостереження – найпростіший, найдоступніший і найбільш розповсюджений метод, він не потребує спеціальних умов і підготовки до його проведення. Спостерігаючи за мовою художнього твору,

накопичуючи і класифікуючи певні факти, учні не тільки аналізують мовні особливості, а і встановлюють їх взаємозв'язок із внутрішнім змістом. Свої висновки старшокласники описують, так виникає синтез способу спостереження з описовим методом, який найбільше пристосований до шкільної практики.

Сучасний аналіз мови художнього твору не може бути проведений без експерименту, без моделювання.

Важливий спосіб дослідження особливостей художньої мови твору у шкільній практиці – експеримент. Це штучне вимірювання фактів, що спостерігаються. Експериментальному способу пізнання відповідає метод трансформації, який дозволяє учневі швидше виділити стилістико-граматичні відтінки. Трансформи необхідні під час аналізу синонімічних речень і сполук. Н.Пасік свідчить: "Метод стилістичного експерименту, розроблений у працях О.Пешковського і Л. Щерби, полягає у відшукуванні найточніших, найдоречніших одиниць, які б реалізували авторський задум. Із цією метою використовуються прийоми заміни або опускання елементів тексту, заміни порядку розташування членів речення, багатоваріантної підстановки інших слів, конструкцій на місце вжитих спочатку, що веде до його деформації [4, с. 17]". Метод стилістичного експерименту передбачає виконання учнями творчої роботи, наприклад: у тексті вставити пропущені слова, орієнтуючись на запитання:

Ліс ще дрімає в (якій?) ... тиші. (Як?) ... стоять дерева, загорнені в сутінь, (як?)... вкриті (якою?) ... росою.

(М. Коцюбинський, "Хо")

У класах з високим рівнем літературних здібностей можна запропонувати учням замість одного слова декілька варіантів слів і виразів. Старшокласники повинні визначити, яке слово найбільше підходить до певної ситуації та найточніше відтворює авторську думку. Наприклад:

Ліс ще дрімає в ... (ранковій, передранішній, полуденній, вечірній, нічній) тиші. ... (непорушно, тихо, спокійно, самотньо) стоять дерева, загорнені в сутінь, ... (непомітно, рясно, густо, щедро) вкриті, ... (ранковою, передранішньою, вечірньою, нічною) росою.

(М. Коцюбинський, "Хо")

Реконструйований текст учні порівнюють з оригіналом, умотивовують доцільність письменницького слововживання; роблять висновки про ставлення письменника до важливих життєвих явищ, своєрідність творчої манери митця.

Статистичний спосіб вивчення особливостей мови художнього тексту на уроках української літератури в школі спрямований на визначення провідних і другорядних мовних елементів твору. Цілеспрямоване застосування статистичного методу надає можливість з'ясувати особливості мовної манери автора. М. Шанський зазначав, що "поверховий лінгвістичний коментар, який дуже часто зустрічається у словниковій роботі, повинен поступитися місцем справжньому лінгвістичному коментуванню, заснованому на глибоких знаннях всієї системи мовних засобів, які були використані художником слова у певному творі чи уривку" [5].

Метод моделювання є похідним від попередніх методів. Моделювання – це узагальнення, що являє собою образний запис об'єкта спостереження з використанням особливих знаків, перш за все таблиць, схем. Така форма запису у вигляді таблиці дозволяє представити і порівняти кілька мовних ліній, наприклад:

Мовна характеристика персонажів п'єси "Наталка Полтавка" І. Котляревського

Персонажі твору	Мовна характеристика (репліки, фрази, монолог та ін.)
Наталка Полтавка	
виборний	
возний	

Після складання таблиці необхідно зробити висновки за нею. Принцип складання таблиці довільний: за одним розділом, за кількома розділами, за всім твором.

Аналіз мовної структури тексту супроводжується лінгвістичним коментуванням, що являє собою універсальний прийом пояснення і синтезу. Лінгвістичний коментар сприяє розвитку мовної інтуїції, логічному мисленню, формуванню образного мислення і зв'язного мовлення.

Висновки. Отже, проведення літературознавчого аналізу художнього твору є актуальною проблемою в практиці роботи сучасної школи. Специфічним під час такого аналізу є дослідження зображувально-виражальних засобів, визначення їх ролі у художньому тексті, що значно підвищує ефективність рівень сприймання й осягнення авторської ідеї художнього тексту.

Використані джерела

1. Брандесов Р.Ф. О творческой активности ученика на уроке литературы // Развитие творческой активности школьников в процессе преподавания литературы / Р.Ф. Брандесов. – Л. : ЛГПИ, 1978. – С. 6–13.
2. Гиршман М.М. Литературное произведение. Теория и практика анализа / М.М. Гиршман. – М. : Высшая школа, 1991. – 160 с.
3. Наукові основи методики літератури : посібник для студентів вищих закладів освіти / за загальною редакцією доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Н.Й. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – 344 с.
4. Пасік Н.М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / Н.М. Пасік. – Ніжин : НДПУ ім. М.Гоголя, 2003. – 206 с.
5. Шанский Н.М. Лингвистический анализ художественного текста / Н.М. Шанский. – Л. : Просвещение, 1990. – 411 с.

Pryvalova S.

THE MODERN LITERARY ANALYSIS OF THE ART WORK

The author of this article outlines the features of modern literary analysis of art works; particularly she stresses the study of language and expressive features of the literary texts.

The problem of thorough analysis of literary fiction has always been the object of scientists' attention: O. Bandura, O. Bohdanova T. Buhayko, N. Voloshyna, A. Gradovskyi, S. Zhyla, M. Kudriashov, V. Nedilko, A. Lisowskyi, L. Ovdychuk, Ye. Pasichnyk, V. Paharenko, S. Pulter, A. Sytchenko, B. Stepanyshyn, G. Tokman, V. Shuliar). Researchers emphasized the study of the art works in the unity of content and form, determine the feasibility the features of artistic language that are an integral part of literary analysis.

Conduct analysis of literary work is an urgent problem in the system of school literary education. The analysis of literature texts at the classroom in high forms of secondary school must have the appropriate literary orientation. Such component are defined during this analysis: the emergence of a creative idea for writing work, the period of writing work, the genre specificity, theme, idea, plot, composition, imagery, visual means (epithets, metaphors, similes, personifications). In modern Ukrainian literature class in high school profound literary analysis of the artwork and provides an analysis of its language.

There are many methods to study the characteristics of artistic language of literature works. The observation, the experiment, the statistical, the modelling are the most important methods of study in a modern school.

Conduct analysis of literary work is an urgent problem in the practice of modern school. During this analysis the teachers have to analyze the figurative-expressive means, to define their roles in fiction. Such actions greatly improve the efficiency level of perception and comprehension of the author's idea of a literary text.

Key words: *the literary analysis of art works, the language of literature works, the methods of art works' analysis.*

Стаття надійшла до редакції 28.05.2016 р.